

Орест КОРЧИНСЬКИЙ

ЗУДЕЧ

(короткий підсумок археологічних досліджень)

Верхнє Подністров'я відзначається великою кількістю давніх міст, поява і розвиток яких припадає переважно на епоху раннього середньовіччя. Вони відігравали важливу консолідуєчу роль у процесі державотворення на західному пограниччі Русі. Історично склалося так, що значна частина цих міст у різні часи та з різних причин припинили своє існування. Від них залишились руїни, які прийнято називати городищами. Інші міста продовжували розвиватись та існують до сьогоднішнього дня.

До таких належить літописний Зудеч, сьогодні місто Жидачів – районний центр Львівської області. Найранішу згадку про нього зустрічаємо на сторінках Іпатіївського списку під 1164 роком. Літописець записав цю трагічну подію у такому контексті: *“То же лето была поводъ велика в Галичи... Умноживишуся дождю внезапно въ одинъ день и в ноцъ поиде вода изъ Днестра велика в болонье и взиде оли до Быковаго болота, и потопа человекъ боле 300 иже бяху пошли с солью из Удеча¹ и многи челвеки снимаху съ древ и кола, иже бѣ вода възметала, много же инии потопе”* [ПСРЛ, 1962, т. 2, стб. 525].

Проте дослідженню цього давньоруського міста учені тривалий час не приділяли належної уваги, можливо, через те, що писемні повідомлення про Зудеч не несли інтригуючої інформації щодо подій політичного чи військового характеру. У своїй праці “Галицько-Волинське князівство” І. Крип’якевич дуже загально охарактеризував Зудеч як місто, що стояло у північній частині Галицького князівства, через яке пролягав шлях, котрим користувалися торговці сіллю [Крип’якевич, 1984, с. 37].

У праці О. Ратича “Древньоруські археологічні пам’ятки на території західних областей УРСР” знаходимо запис, що в місті Жидачеві *“...на території замку виявлено керамічний матеріал часів древньої Русі і пізнішого часу”*. При цьому дослідник зіслався на Записки Наукового товариства Шевченка та фонди відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР [Ратич, 1957, с. 17].

У “Довіднику з археології України” І. Свєшніков зазначав, що городище літописного Удеча (Удичева), згаданого у літописі під 1164 роком, розташоване на мисовидному виступі високого правого берега Дністра². Його земляні укріплення значно пошкоджені пізньофеодальним замком [Свєшніков, 1976, с. 52].

Автором статті під час проведення археологічних досліджень у 1982 р. на території м. Жидачева були відкриті рештки великого за розмірами городища, що збереглося на північно-західній околиці міста, в ур. Базиївка [Корчинский, 1984, с. 279]. Це відкриття викликало значне зацікавлення, з огляду на що роботи були продовжені у 1983, 1986, 1985, 1993, 1998 та 2000 роках [Корчинський, 1984, с. 135, 136; 1986, с. 1–7, 23–40; 1994, с. 1–3, 36–39; 1999, с. 26–31, 61–70; 2001, с. 34–36, 101, 102; Корчинский, 1985, с. 295].

В результаті проведених археологічних досліджень встановлено, що рештками літописного Зудеча є комплекс одночасових археологічних пам’яток, який складається з двох городищ в ур. Базиївка та Замок, розташованих на незначній віддалі – 800 м одне від одного, шести одночасових поселень та ґрунтового некрополя, що знаходяться у північній околиці сучасного міста.

¹ Дослідники припускають, що в наявних списках помилково записано “из Удеча” замість “из Зудеча”. Зудеч, Зудечів – старовинна назва сучасного м. Жидачева (див. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів К., 1972, с. 103–107; Грабовецький Б. В. Солеварні промисли Прикарпаття в період Київської Русі // Київська Русь: культура традиції. – Київ. –1982.

² Автором повідомлення очевидно допущена помилка, замість на правому березі ріки Стрий, помилково записано на правому березі Дністра.

Давнє місто займало унікальне фізико-географічне положення. Широке русло повноводної гірської ріки Стрий півночі, заходу та півдня омивала корінні мисовидні виступи, забезпечуючи городянам надійний захист від ворожого нападу. Зі сходу доступ до міста утруднювали непрохідні болота (рис. 1). Лише з півдня через вузький перешийок пролягав єдиний сухопутний шлях.

Повноводна ріка Стрий за 5 км нижче по течії впадає у такий же повноводний Дністер. Тому ця водна магістраль відіграла надзвичайно важливу роль у сполученні Зудеча зі столицею Галицько-Волинського князівства – Галичем та іншими містами князівства, а відтак і з містами Північного Причорномор'я.

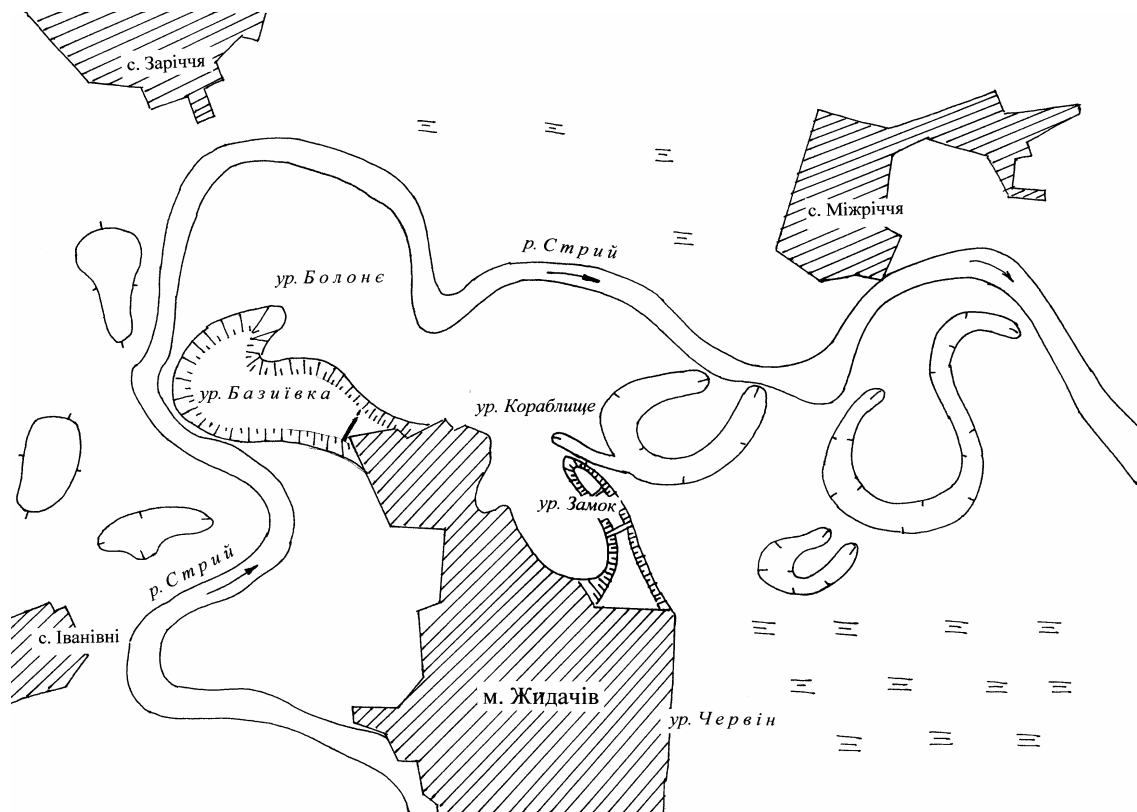

Рис. 1. План-схема городищ

Fig. 1. Schematic plan of hill-forts

Важливим джерелом до вивчення історичної топографії давнього міста є численні мікротопоніми, серед яких на особливу увагу заслуговують: “Базіївка”, “Болоне”, “Замок”, “Кораблище”, “Червін” (“Червен”) та інші. Утім, надзвичайно цікавою є назва урочища “Кораблище”, що знаходиться у старій заплаві ріки Стрий, між двома городищами “Базіївка” і “Замок”. Можна здогадуватись, що ця назва вказує на місце знаходження давньої гавані. В ур. Болоне, могла знаходитись головна торгова площа міста. На користь цього припущення свідчить значна кількість знахідок, виявлених у вигляді уламків глиняного посуду та інших предметів побуту на поверхні ґрунту та на глибині нижче 0,25 м.

Викликає зацікавлення назва урочища “Червін” або “Червен”, що знаходиться на схід від границі міста. Вона співзвучна з назвою міста Червена, згаданого у літописі під 981 роком у зв’язку з походом великого київського князя Володимира Святославовича на ляхи [Петегирич, 1990 с. 131]. Перенесення цієї назви до Зудеча, можливо, слід пов’язувати з переселенням певної групи населення з Червена, що перебував у центрі військових дій на кордоні між Руссю та Польщею, до більш безпечного та спокійнішого Зудеча. При цьому прийшло населення зберегло за собою принесену назву.

Не менш цікавим та достатньо дискусійним питанням є спроба встановлення первісної назви міста. У своїй праці “Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів” М. Худаш зазначає, що спроби деяких дослідників пов’язати першу літописну згадку про Зудеч, як про Удеч, є безпідставною, оскільки у карпатському регіоні гідронімів з основою “Уд”- немає і, мабуть, не було. Тому, на його думку, твердження І. Крип’якевича є абсолютно виправданим про те, що зворот у літописі “...из Удеча...” треба читати як “...из Зудеча...”. Далі М. Худаш зазначає, що факт передачі на письмі однією літерою збігу кінцевого приголосного звука попереднього слова з початковим приголосним наступного у суцільнорядковому, нерозчленованому написанні тексту в давній східнослов’янській писемності відомий, а Іпатіївський список літопису був, без сумніву, переписаний з такого оригіналу з суцільнорядковим нерозчленованим написанням, яке копіст цього літопису відчитав як “...солью из Удеча...” замість “...солью из Зудеча...” [Худаш, 1995, с. 104].

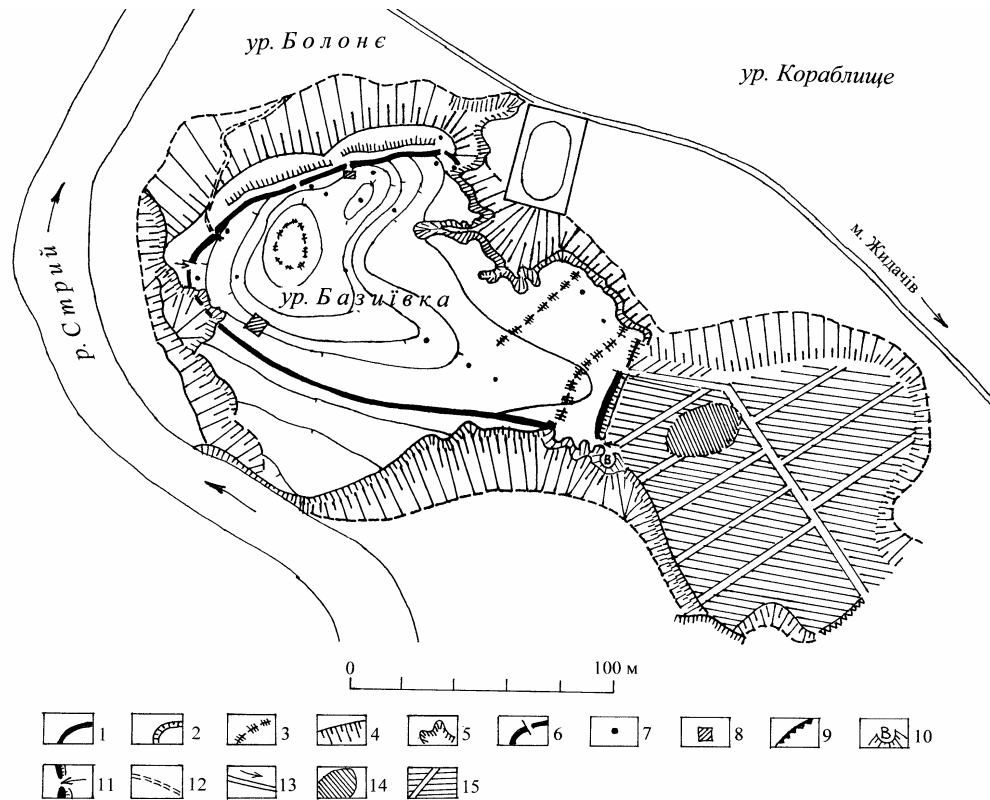

Рис. 2. План городища Зудеча в ур. Базіївка. 1 – вал; 2 – рів; 3 – розораний вал; 4 – схил; 5 – яр; 6 – місце перетину валу; 7 – шурф; 8 – розкоп; 9 – зруйнований вал передмістя; 10 – ур. Вежа; 11 – місця давніх проїздів на городище; 12 – польова дорога; 13 – автошлях; 14 – територія некрополя; 15 – міська забудова

Fig. 2. Plan of hill-fort Zudetch in Bazyivka place

Городище в ур. Базіївка збереглося на північно-західній околиці сучасного м. Жидачева і займає великий мис правого високого берега ріки Стрий. За типологією воно належить до складних мисових городищ з багаторядними оборонними лініями [Кучера, 1999, с. 45]. Його майдан розташований на висоті близько 50 м над дзеркалом ріки і в плані має неправильну геометричну форму. Максимальні розміри довжини в напрямку схід-захід становлять 850 м та ширини – північ-південь – 730 м. Площа городища, в межах земляних укріплень становить 36 га. Поверхня майдану переважно є досить рівною, лише північна та південна сторони плавно нахилені до країв мису, які переходить у стрімкі природні схили, місцями ескарповані для надання їм більшої обороноздатності. У наш час територія пам’ятки

використовується для сільськогосподарських робіт, що уможливило проведення детальної археологічної розвідки та складення інструментального плану (рис. 2).

Городище характеризує складна система укріплень, що збереглися у вигляді кільцевого земляного валу-платформи, яким опоясано майдан вздовж усього периметра мису [Корчинський, 1998, с. 79, 81]. Крім того, у східній частині городища були збудовані додаткові лінії оборони у вигляді валів, ровів та терас, які прокладено поперек мису.

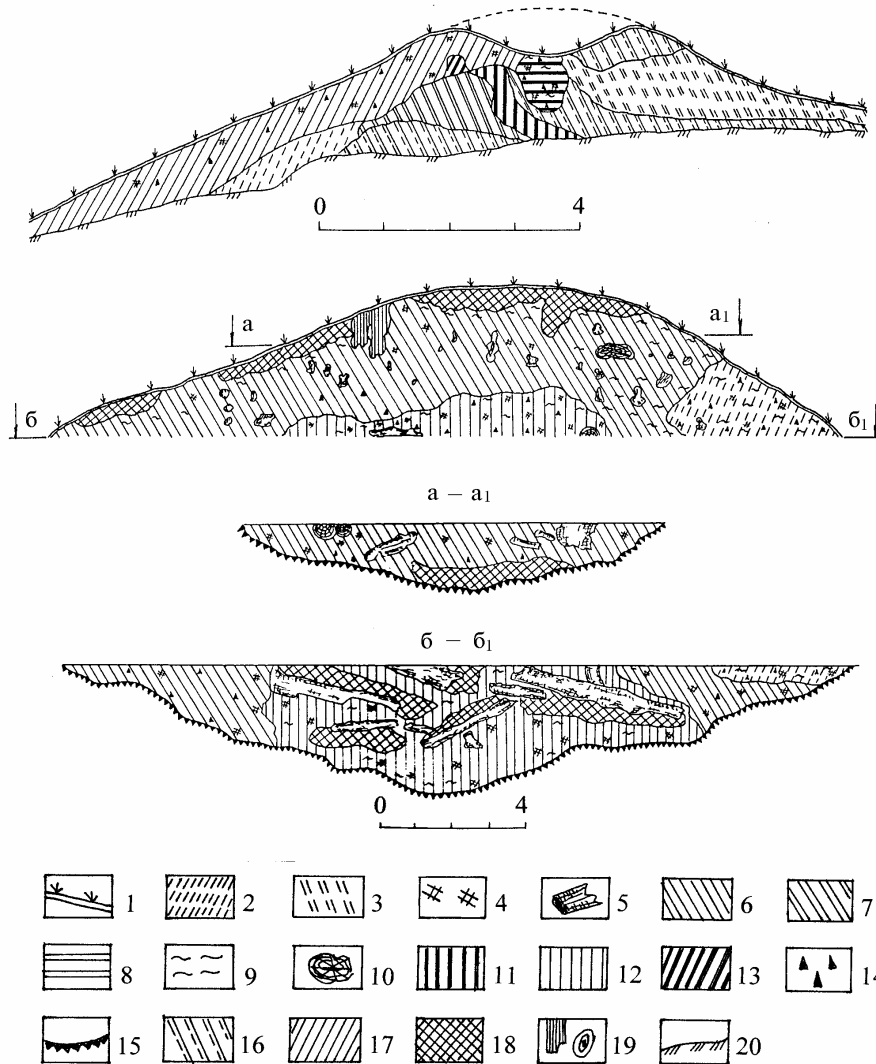

Рис. 3. Перетини земляних валів на городищі в ур. Базиївка. 1 – дерн; 2 – жовті супіски; 3 – темно-сірі суглинки; 4 – перепалена глина; 5 – обвуглені дерев'яні конструкції; 6 – жовта глина; 7 – плямисті сірі суглинки; 8 – темно-сірі супіски; 9 – зола; 10 – обвуглена колода; 11 – чорнозем; 12 – сірі суглинки; 13 – темно-жовті суглинки; 14 – деревне вугілля; 15 – зруйнований вал; 16 – жовті плямисті суглинки; 17, 18 – сірі супіски; 19 – стовпова яма; 20 – материк

Fig. 3. Cuts of earth ramparts on hill-fort in Bazyivka place

Першу зовнішню лінію оборони характеризує потужний земляний вал, розміщений у східній частині городища. Він пролягає з північного до південного краю мису на віддалі 200 м. Поверхня валу плавно заокруглена, задернована, на окремих ділянках сягає висоти 5 м і більше. Ширина його при основі коливається від 25 до 27 м. Вал у плані має дугасту форму з плавно увігнутою до середини майдану центральною частиною. Зі східного боку він оточений замуленим ровом, ширина якого сягає 13–15 м, а глибина у центральній частині – 2,0–2,5 м.

Сліди проїзду у вигляді розриву валу та рову шириною – 2,5 м зафіксовано у південній частині описаної лінії оборони. На віддалі 10 м на південний-схід від місця проїзду збереглися сліди невеличкого майдану прямокутної в плані форми 6×8 м, з горизонтальною поверхнею та стрімкими, штучно ескарпованими схилами. В народі це місце називають “Вежею”.

Наступну, другу, лінію оборони характеризують рештки дуже розораного земляного валу, що пролягав паралельно до описаного на віддалі близько 80–100 м. З’ясовано, що він був складовою частиною кільцевої лінії оборони, яка на інших ділянках збереглася у вигляді потужного земляного валу, що опоясував верхню частину мису вздовж усього її периметра.

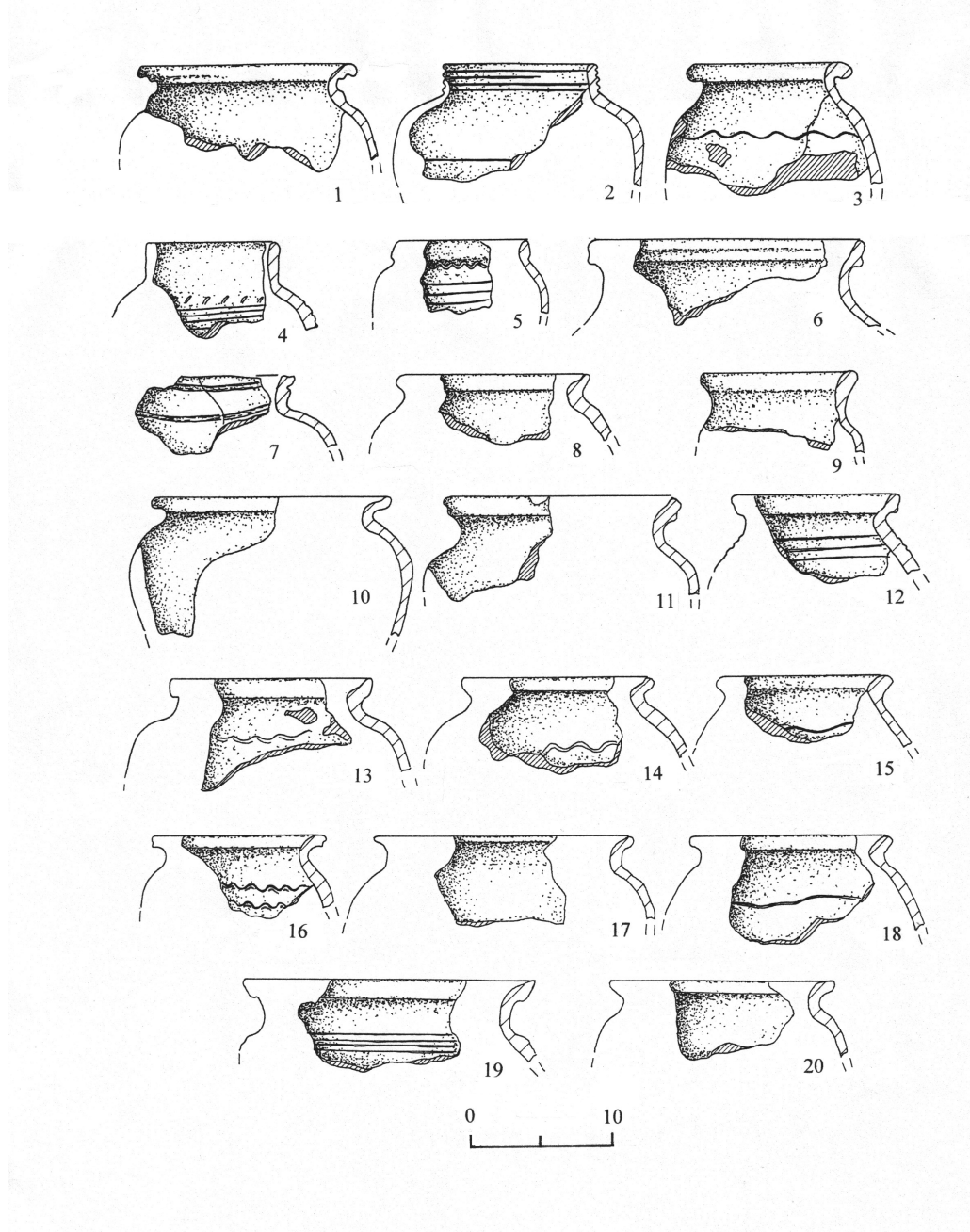

Рис. 4. Фрагменти посуду з розкопок в ур. Базіївка і Замок

Fig. 4. Fragments of ware from excavations in places Bazyivka and Zamok

На віддалі 160 м на захід від другої лінії оборони простежуються рештки сильно розораного земляного валу, що становив третю оборонну лінію. Він, як і два попередні вали, був прокладений поперек мису з півночі на південь. Ближче до південного краю вал розорано повністю і тому його продовження на поверхні землі не простежується.

Вздовж західного, південного і частково північного краю мису збереглися рештки кільцевого земляного валу. Його висота місцями перевищує 3,0 м, а ширина при основі сягає 20 м. Вздовж південного краю майдану, вал сильно зруйнований сільськогосподарськими роботами і тому його висота на цій ділянці ледве сягає 0,8 м. Вздовж зовнішнього боку валу слідів рову не прослідковується, оскільки його зовнішнє підніжжя переходить у стрімкий схил і лише у західній частині городища на незначній ділянці вал зі зовнішнього боку оточує штучно споруджена тераса шириною близько 8 м.

У західній частині мису, у валі, зафіксовано розрив, який вказує на ймовірне місце проїзду. Його ширина у нижній частині становить 3,5 м, а у верхній – 7 м. Поверхня валу поруйнована окопами воєнних часів.

Під час проведення тахеометричної зйомки поверхні городища, візуальних спостережень та аналізу матеріалів аерофотозйомки встановлено, що у західній частині пам'ятки окреслюються контури овального в плані майдану розмірами 60×90 м. Конкретних решток оборонних укріплень тут не виявлено, проте вздовж периметра на значній віддалі простежується велике скупчення деревного вугілля та шматків перепаленої до червоного кольору глини. Наведені факти дають підстави припускати, що вздовж периметра описаного майдану знаходилась локальна лінія оборони, ймовірно, дитинця, котра могла бути зруйнованою у ті далекі часи, а згодом знівельована оранкою.

Дослідженнями встановлено, що до стін дитинця вели щонайменше два шляхи. Один із них пролягав зі сходу, через три оборонні пояси, інший – зі заходу від ур. Болоне по стрімкому схилу гори. Встановлено, що цей шлях був вимощений кам'яним бруком [Корчинський, 1999, с. 27].

Увага досліджень була зосереджена на вивченні топографії пам'ятки, організації її оборони, особливостях будівництва земляних укріплень, часу їх виникнення, а також визначення стратиграфії культурних відкладень та хронології.

В результаті проведених досліджень земляних валів у східній та у західній частинах городища з'ясовано, що їх основу становили дерев'яні внутрівальні конструкції – кліті, від яких внаслідок пожеж залишилися обвуглені рештки колод та інші конструкції (рис. 3). В наступних нашаруваннях ґрунту так само трапляються рештки дерев'яних обвуглених конструкцій, що вказує на неодноразову відбудову оборонної стіни.

Археологічний матеріал, отриманий під час досліджень земляних валів представлений переважно у вигляді глиняного кружального посуду, дає підстави для висновку, що перші укріплення давнього міста Зудеча в ур. Базіївка закладені не пізніше середини IX ст., неодноразово були зруйновані пожежею та повторно відбудовувались. Як вказують речові знахідки, останні укріплення граду проіснували ще щонайменше до середини XIV ст.

На зораній поверхні землі, у зачистках стінок ям та ярів, розкопах та шурфах зібрано значний археологічний матеріал, який засвідчує, що людина заселила ур. Базіївка у найдавніші часи – епоху палеоліту [Мацкевой, 1986, с. 310–311].

Археологічний матеріал представлений фрагментами різночасового глиняного посуду епох: енеоліту, ранньозалізного віку, черняхівської та липицької культур, ранніх слов'ян, раннього та пізнього середньовіччя [Корчинський, 1994, с. 2].

Автором статті у 1995 р. в північно-західній частині урочища були розкопані рештки двох заглиблених у материкову основу жител рубежу IX–X ст. Їх котловани з розмірами стін близько 3,80×3,80 м заглиблені у материкову основу на 0,60–0,80 м. Конструкція будівель каркасно-стовпова, про що свідчать сліди шести стовпових ям та заглиблених між ними канавок – слідів від горизонтально прокладених колод. Житла стінами орієнтовані за сторонами світу. Заповнення котлованів становили темно-сірі суглинки, насичені включенням деревного вугілля, золи та шматками перепаленої до червоного кольору глини. Археологічний матеріал

представлений уламками кружального посуду рубежу IX–X ст., характерного для Галицької землі [Малевская, 1974, с. 33–38; Тимошук, 1982, с. 18].

У північно-західному куті жител зафіксовано рештки печей-кам'янок з глиняним черенем, багаторазово вимазаного глиною. Устям печі повернуті до сходу. Долівка жител досить рівна, вимазана тонким шаром глини. Під склепінням печей, під черенем та на дні стовпових ям виявлено уламки кружального посуду. Отриманий матеріал дає підстави датувати період функціонування обох жител кінцем IX – початком X ст.

Зібраний із поверхні ґрунту та отриманий у процесі зачисток стінок ям, ярів та під час шурфування археологічний матеріал вказує, що господарська діяльність людини у ранньому та пізньому середньовіччі тривала з середини IX до кінця XIV ст.

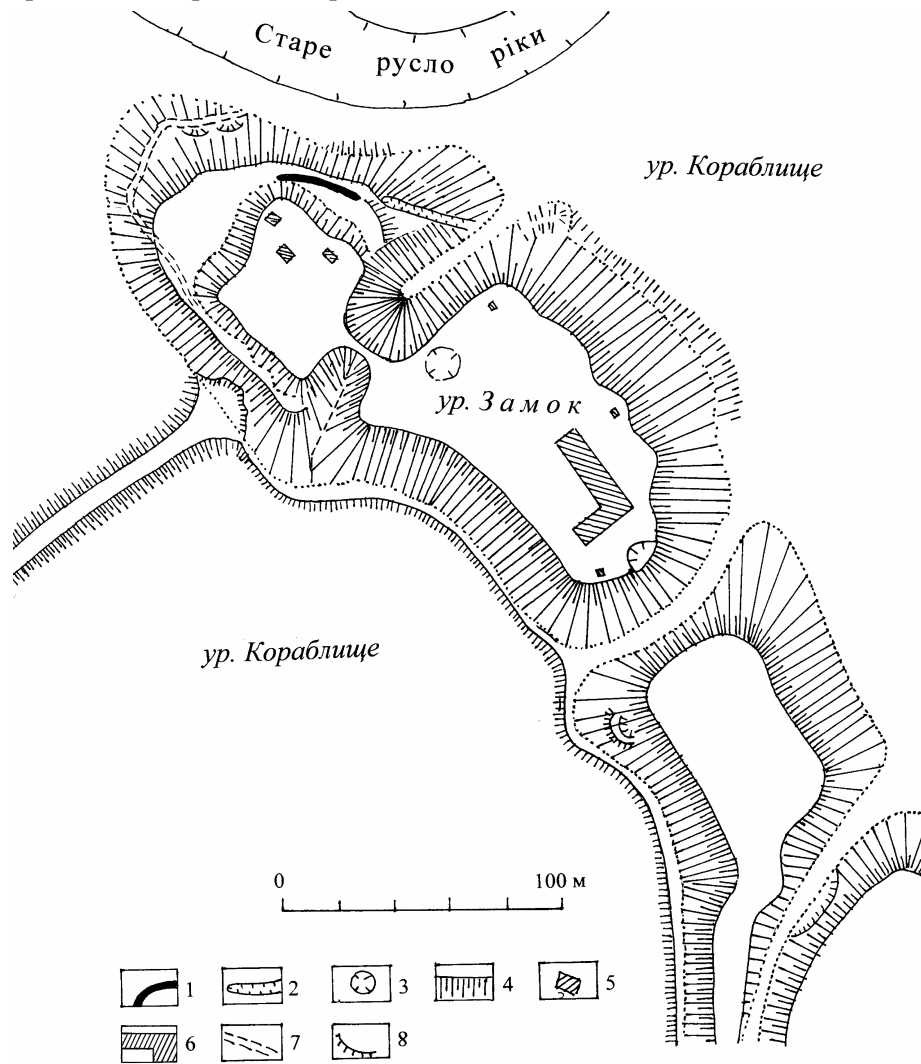

Рис. 5. План городища Зудеча в ур. Замок. 1 – вал; 2 – рів; 3 – западина; 4 – схили; 5 – шурф; 6 – розкоп; 7 – давня дорога; 8 – ескарп

Fig. 5. Plan of hill-fort Zudetch in Zamok place

Найбільшу групу знахідок становить глиняний кружальний посуд. Він представлений уламками різноманітних посудин: горщиків, глеків, мисок, сковорідок, пателень, накривок та іншого виду гончарної продукції. У цій колекції помітне місце займає глиняний посуд X – початку XI ст. Його характеризують уламки кружальних горщиків видовженої форми з найбільшим розширенням тулуба вище середини висоти та плавно відігнутою назовні шийкою.

Завершення верхньої частини горщика визначає прямий або косо зрізаний профіль вінець. Горщики пізнішої фази мають манжетоподібні, прості або багатопрофільовані вінця. Денця цих посудин переважно тонкі, а діаметр менший за діаметр горловини. Поверхня окремих горщиків прикрашена врізним орнаментом у вигляді паралельно розміщених прямих чи хвилястих ліній, інколи їх комбінаціями. На окремих посудинах орнамент нанесено гребінцевим штампиком у вигляді косих ліній; інколи він поєднаний з багаторядною хвилькою.

Керамічна маса, з якої виготовляли посуд, була приготовлена з добре відмуденої глини, до якої додавали значну домішку дрібного просіяного піску. У зламі окремих горщиків простежуються маленькі раковини, які вказують на вигорання в керамічній масі органічних решток, переважно зерен злакових культур. Описана група посуду достатньо добре випалена, її поверхня має бурий або темно-сірий колір. Найближчі аналогії цього типу посуду відомі за матеріалами досліджень на городищах у селах Стільське, Ілів, Підгородище, Солонське, Бірки (Рокитне) та Судова Вишня на Львівщині.

Культурний шар, що характеризує епоху XII–XIII ст., у різних місцях городища залягав на різній глибині від 0,40 м до 1,40 м. У його заповненні виявлено різноманітні предмети щоденного побуту, господарської діяльності городян, зброя, обладунків вершника та коня.

Вироби з глини, і передусім, кружальний посуд складають найбільшу колекцію знахідок. Він вправно виготовлений професійними гончарами і помітно відрізняється від вищеописаного типу посуду досконалістю форм, довершеністю оформлення поверхні, складом керамічного матеріалу, методами виконання та технологією випалу.

Переважаючим типом є приземкуваті, близькі до кулястої форми горщики з випуклими бочками, низькою і різко відігнутою назовні шийкою та багато профільованим завершенням вінець. На окремих вінцях, з середини, є заглиблення – закраїнка, місце, у якому фіксувалася накривка. Зовнішня поверхня горщиків добре обточена, гладка, інколи прикрашена врізним орнаментом у вигляді прямих чи хвилястих багаторядних ліній, нанесених по сирій поверхні посудини гострим предметом чи гребінцевим штампиком. Горщик орнаментували переважно нижще шийки – на плічках (рис. 4, 3, 8, 12, 16, 19).

Матеріалом слугувала місцева добре відмудена глина, до якої додавали значну домішку дрібного, а інколи й крупнозернистого піску. Після випалу у гончарних печах посуд набирив оранжевого кольору, рідше сірого чи бурого. На окремих денцях посудин збереглися відбитки клейм. Вони трапляються рідко, мають вигляд переважно круга чи хреста, вкомпонованого в коло. На денцях інших посудин спостерігаємо відбиток структури дошки, що становила основу гончарного круга.

У культурному шарі городища виявлені предмети щоденного побуту, речі господарського вжитку, виготовлені зі заліза. Це переважно ножі, цвяхи, фрагменти окуття лопат, ланці, гаки, ключі та ін. Серед знахідок трапляється зброя, переважно у вигляді наконечників стріл, предмети обладунку вершника і коня. У центральній частині майдану, на поверхні ґрунту виявлено скупчення криці та залізних шлаків, що вказує на безпосередній обробіток заліза у давньому місті.

Встановлено також, що на віддалі близько 150 м в напрямку на схід від першої, зовнішньої, лінії оборони знаходиться ґрунтовий могильник. Про це розповідають жителі, які під час проведення індивідуальної забудови викопували скелети людей, що були орієнтовані головами на захід. З'ясовано також, що ці поховання були безінвентарними.

Городище в ур. Замок знаходиться на мисовидному виступі правого високого берега ріки Стрий, що на північній околиці сучасного міста Жидачева. Віддалене від східного краю городища Базіївка на 800 м. З півночі, заходу та півдня з ним граничить ур. Кораблище (рис. 5).

Оскільки майдан городища у зв'язку з будівництвом на його території укріплень пізньофеодального замку зазнав змін у конфігурації рельєфу, то відтворення його попереднього вигляду є практично неможливим. Проте наявність потужного та багатого на речові знахідки культурного шару княжої доби – XII–XIII ст. дає змогу припустити, що городище займало видовжений мис розмірами близько 360×110 м, який довшою стороною був орієнтований в

напрямку північний-захід – південний-схід. У північній частині майдану, на схилі, зафіксовано рештки земляного валу, що залишився від укріплень городища. Його висота становить 0,5 м, ширина при основі – 3,0 м, а довжина – близько 27 м. У кількох метрах в напрямку на схід збереглися рештки замуленого рову шириною – 3,0 м та глибиною – 0,8 м.

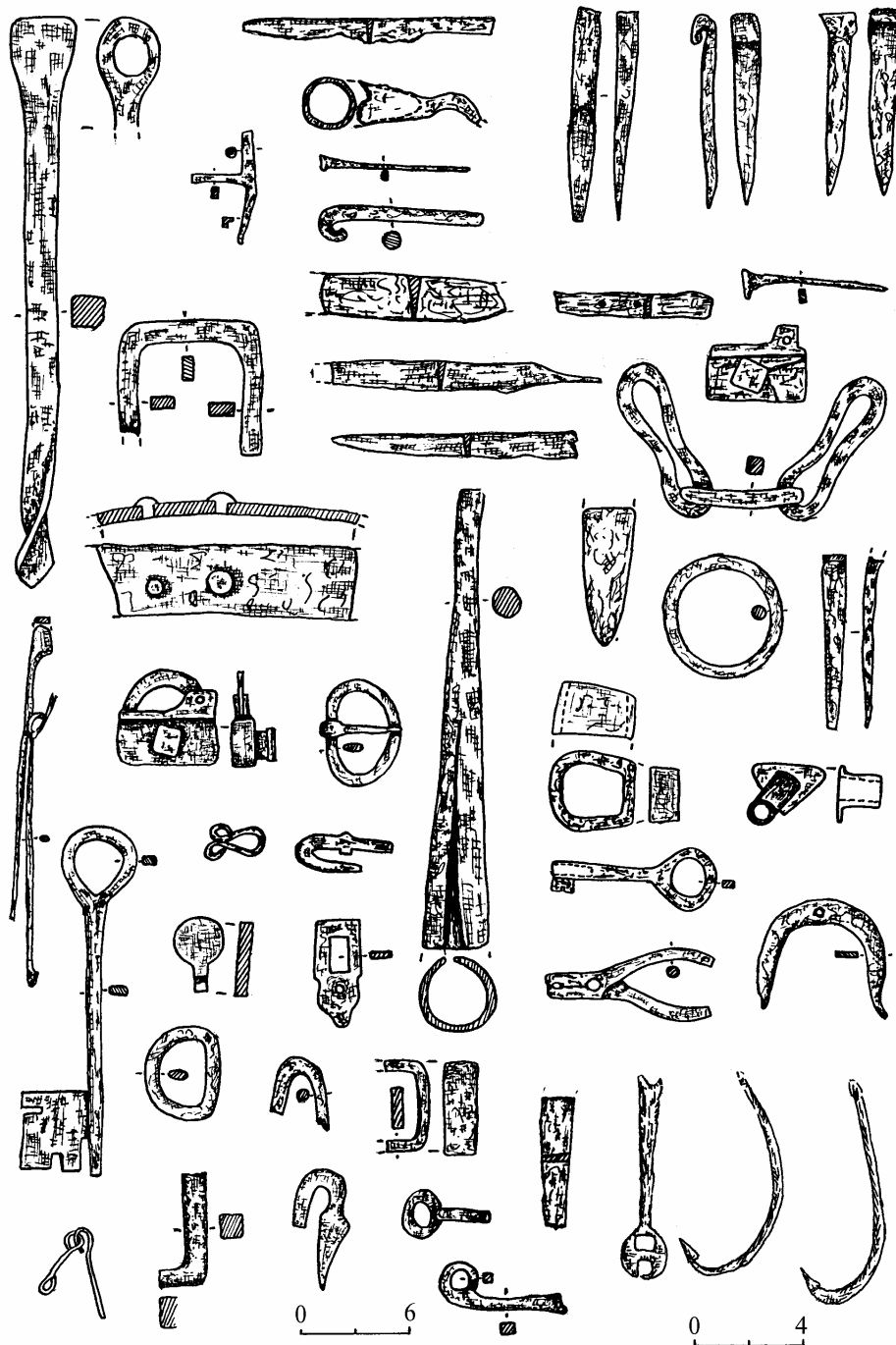

Рис. 6. Вироби з заліза з розкопок в ур. Замок
Fig. 6. Ironware from excavations in place Zamok

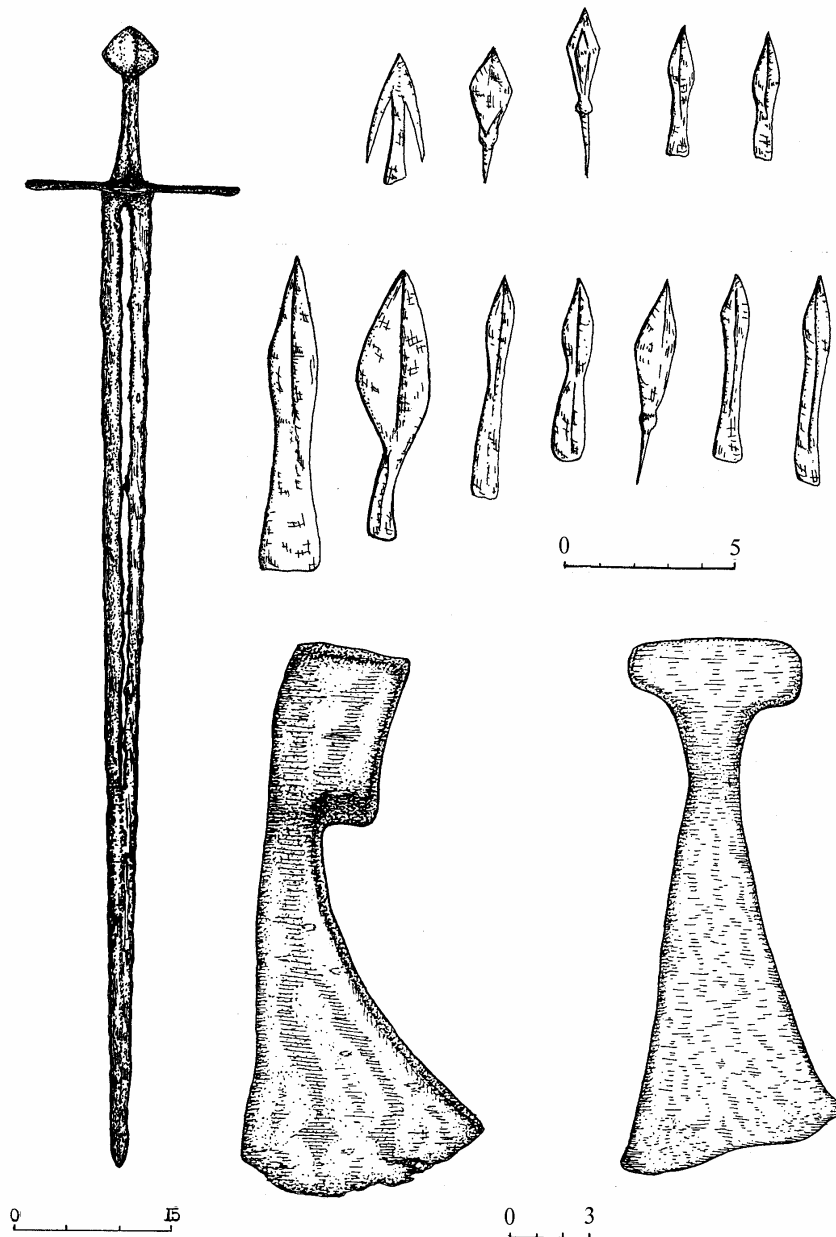

Рис. 7. Предмети озброєння з розкопок в ур. Замок та близьких околиць
 Fig. 7. Armament from excavations in place Zamok and outskirts

Дослідженнями встановлено, що під час будівництва укріплень замку майдан городища зазнав змін. З метою надання йому більшої обороноздатності схили мису ескарпували. Поверхня майдану знаходиться на висоті 25 м вище від навколишньої рівнини. Його було розділено на три частини глибокими та широкими ровами, в результаті чого утворились три майдани: західний, центральний та східний.

Західний майдан вкритий чагарником, в плані має неправильну трикутну форму розмірами 70×70 м. Стрімкі схили замчища додатково ескарповані з трьох сторін, у результаті чого кут стрімкості схилу досяг 45°–60°. Від західного підніжжя майдану по схилу мису

пролягає давня дорога, яка веде від старого річища. У центральній частині майдану виступає підвищення висотою 1,5 м, яке в плані має форму неправильного квадрату зі сторонами 40×40 м. Його поверхня рівна, горизонтально спланована, поросла чагарником. У кількох давніх ямах зроблено зачистку стінок та долівки. В результаті встановлено, що товщина культурного шару у цьому місці сягає 1,5–1,7 м. Отриманий археологічний матеріал представлений численними уламками глиняного кружального посуду, типового для XII – початку XIV ст. В числі знахідок трапляються фрагменти кахель з властивими для XIV–VII ст. формами.

Центральний майдан замчища розмірами 50×100 м в плані має форму неправильного прямокутника, видовженого в напрямку північний-захід – південний-схід і з'єднаний із західним майданом вузьким перешийком шириною 2,0 м. З інших сторін майдан оточують стрімкі ескарповані схили мису. Поверхня майдану досить рівна, поросла травою, лише у західній частині зафіксовано заглиблення округлої форми діаметром 8,0 м і глибиною 1,0 м у центральній частині.

У 1982, 1983 та 1985 роках тут проведені стаціонарні археологічні дослідження [Корчинський, 1985, с. 295–296; 1986, с. 1–7, 23–39]. У східній частині відкрито площу понад 300 м² та встановлено наявність культурного шару XI–XVII ст., який залягає на глибині 3,75 м. З'ясовано також, що культурний шар XI–XIII ст. інколи виступає у перевідкладеному стані, а тому предмети ранішого часу трапляються у культурному шарі XVI–XVII ст.

На розкопаній площі виявлено рештки трьох наземних жител XII–XIII ст., зруйнованих пожежею. В них зафіксовано залишки глинобитних печей та згорілу дерев'яну підлогу. Стіни та перекриття будівель були дерев'яними, про що свідчить велика кількість обвуглених конструкцій, вугілля та цвяхів. У заповненні жител виявлено велику кількість уламків кружального посуду XII–XIII ст., залізні ножі, ключ, скоба від замка та інші предмети побуту. Особливої уваги заслуговують численні фрагменти причорноморських амфор, бронзовий пластинчатий браслет, орнаментований стилізованим рослинним орнаментом та фрагменти скляних кручених браслетів: синього, голубого, червоного та жовтого кольорів.

У культурному шарі, що сягав глибини близько 4,0 м, за межами археологічних об'єктів виявлено численну кількість речових знахідок, на підставі яких можна відтворити окремі сторінки життя та побуту місцевого населення середини XI ст. – кінця XVII ст.

Найбільшу групу знахідок становлять вироби з глини. Серед них домінує глиняний кружальний посуд XII – початку XIV ст. Він виготовлений місцевими майстрами з місцевої сировини і зберігає традиції тогочасного гончарства Галицької землі. Посуд представлений фрагментами горщиків, глеків, мисок, покривок, пателень та ін.

Переважну більшість становлять тонкостінні горщики. Їх виготовлено з добре відмудленої глиняної маси, до якої додавали домішку дрібного просіяного, а часом і крупнозернистого піску. Поверхня горщиків дбайливо обточена на гончарному крузі та рівномірно випалена. Більшій частині цього посуду властивий оранжевий, рідше сірий і в дуже незначній кількості чорний колір. У зламі окремих посудин простежується тонка прожилинка темно-сірого, рідше чорного кольору. Товщина стінок переважно не перевищує 6 см. Посуд міцний.

Значна частина горщиків прикрашена врізним заглибленим орнаментом, нанесеним по сірій поверхні гострим предметом або гребінцевим штампиком. Орнаментували посуд переважно у місці найбільшої опуклості посудин – на плічках, іноді довкола шийки і навіть по внутрішньому краю вінець. Найбільш поширеним мотивом була однорядна або багаторядна хвиляста лінія. Її часом поєднували з іншими елементами декору – короткими відбитками косих ліній, нігтьових вдавлень або гребінцевого штампика (рис. 4, 2, 4, 5, 7, 13, 14, 15, 18). На дні окремих горщиків збереглися відбитки гончарних клейм, переважно у вигляді хреста, вписаного у круг. В одному випадку клеймо нагадує кириличну літеру (рис. 9).

Фрагментарність посуду, безумовно, ускладнює можливість визначення його цілісних форм та параметрів. Проте традиція галицької гончарної школи XII–XIII ст. дає змогу заповнити цю прогалину за допомогою аналогів з городищ у Крилосі, Звенигороді, Судовій Вишні та Пліснеську. Дослідження посуду показали, що горщикам цього часу властиві дві основні форми: овальна, дещо видовжена, із завуженою нижньою частиною, та приземкувата – більш куляста.

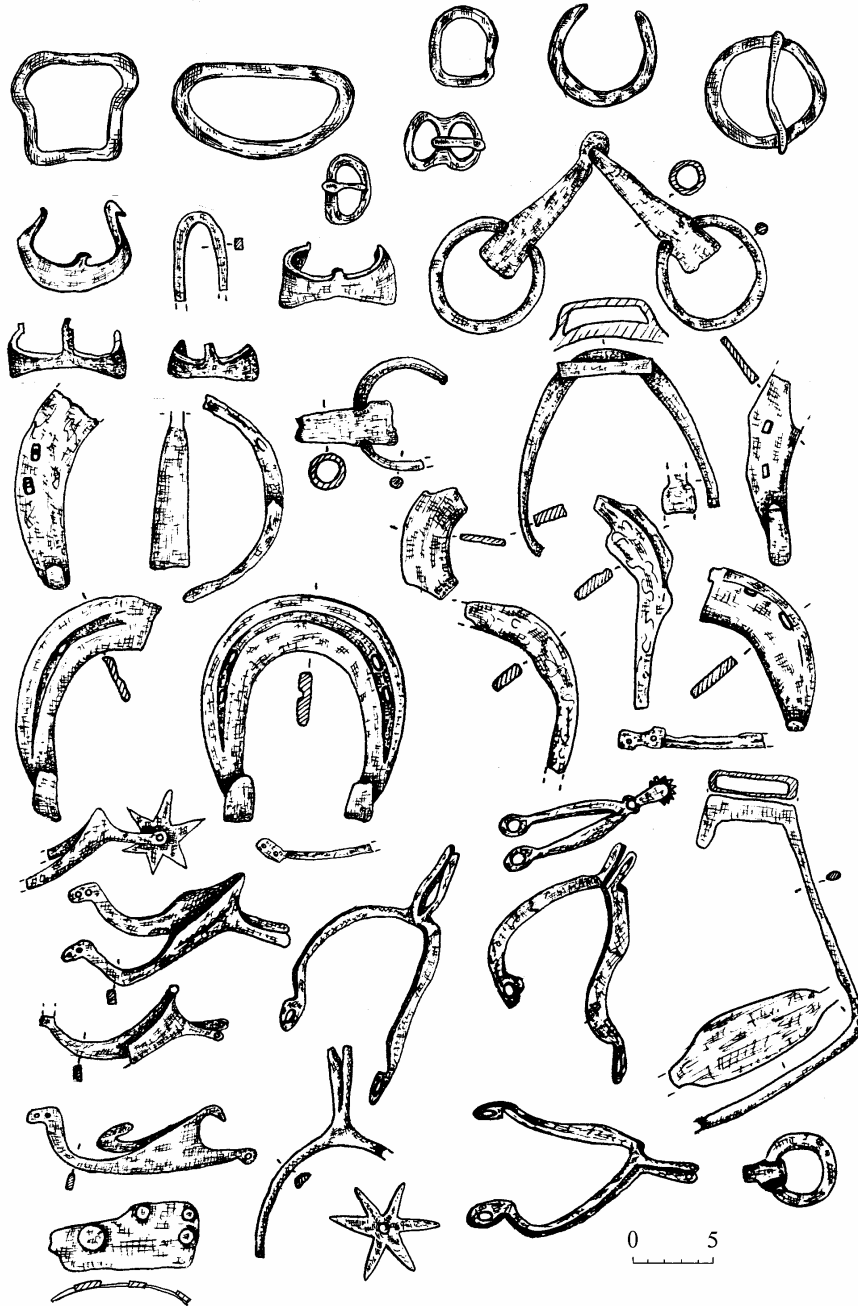

Рис. 8. Предмети спорядження вершника і коня з розкопок в ур. Замок та близьких околиць

Fig. 8. Equipment of rider and horse from excavations in place Zamok and outskirts

Типологічний аналіз посуду показав, що у першому випадку висота нижньої частини горщика до межі найбільшої опуклості, переважно становить дві третини від його висоти. В іншому випадку, висота горщика співмірна з діаметром найбільш опуклої його частини. Беручи за основу цю традицію у гончарстві, вдалося встановити, що висота цих посудин коливалася в межах 13–37 см. Найбільшого поширення набули горщики висотою від 25 до 27 см.

Одночасно з характерними особливостями, властивими галицькій гончарній школі, кружальний посуд літописного Зудеча XII–XIII ст. вирізняється рядом локальних особливостей. Передусім, спостерігаємо їх у формуванні верхньої частини горщика. Це одночасно і висока, і низька шийка, плавно і різко відігнені назовні вінця та різноманіття їх профілювання. У колекції посуду зі Зудеча відсутня найпоширеніша на Русі група горщиків зі загнутими до середини, заокругленими вінцями. Натомість, у керамічному комплексі виступають горщики з вертикально сформованою шийкою, що переходить у заокруглені циліндричні вінця. Їх поверхня була оздоблена врізним орнаментом у вигляді кількох паралельних прямих чи хвилястих ліній, закомпонованих як на шийці горщика, так і на його плічках. Деякі вчені схиляються до думки, що цей тип горщиків сформувався під впливом культури західнослов'янських племен [Петегирич, 1990, с. 161].

Серед глиняного посуду помітно виділяються уламки кружальних горщиків, виготовлених з білої каолінової глини, які були завезені до Зудеча, найбільш ймовірно, зі сусідньої Волині.

Помітну групу посуду займають глеки або дзбани. Незважаючи на те, що вони представлені фрагментами, їх все ж можна розпізнати серед іншого посуду, оскільки їм властиві певні ознаки. Такими є: вертикально сформовані вінця та висока, плавно відігнута назовні шийка. Обов'язковим елементом цього типу посуду є дугасте, плоске у перетині вуха, яке одною стороною кріпилося до верхньої частини вінець, а іншою до найбільш опуклої частини тулуба. Поверхня глеків добре обточена, гладка. Пропорції найбільш опуклої частини глеків до їх висоти становить приблизно 75–80%. Товщина стінок глека не перевищує 5–6 см. Поверхню цього виду посуду оздоблювали врізним орнаментом у вигляді багаторядної лінії чи композиції, оформленої у вигляді системи трикутників, нанесених по сирій поверхні посуду штампом. Глеки орнаментували у різний спосіб. Орнамент наносили переважно на плічках, іноді на шийці і навіть на вінцях.

Значно меншу групу глиняного посуду становлять миски. Їх також виготовляли на гончарному крузі з добре відмуленої глиняної маси, до якої додавали домішку дрібного просіяного піску. Знайдені фрагменти цих глиняних виробів, мають переважно сірий колір і вказують на різноманіття форм. В числі добре збережених посудин є миска, що має горшкоподібну основу та плавно відхилені назовні, широкі й розлогі вінця. Її поверхня прикрашена врізним орнаментом у вигляді композиційного поєднання багаторядної хвилястої лінії з кількома прямими концентричними лініями, вписаними одна в одну. Інша, добре збережена миска має плоске дно, припідняті доверху випуклі дугоподібні стінки та заокруглені вінця, які з трьох сторін на однаковій віддалі мають відтягнуті назовні носици-ліечки. Така незвична форма миски наводить на думку, що вона могла використовуватись в якості посудини, що призначалась для виконання певного ритуалу.

У культурному шарі другої половини XIII ст. трапляються сковорідки. Вони, як й інші види посуду, представлені фрагментами, проте це не заважає реконструювати їх форми. Цей вид посуду, як і попередні, виготовлений на гончарному крузі. Дно сковорідок плоске і переходить у плавно заокруглені боки, висота яких сягає 6,0–7,0 см. Їх верхню частину завершують багатофільовані вінця із закраєнкою на внутрішній стороні, що призначалась для встановлення та фіксації накривки. На зовнішній стороні сковорідок виступає циліндрична трубка довжиною 4,0–5,0 см та діаметром отвору 1,5–1,8 см, призначена для закріплення в неї дерев'яної ручки. Сковорідки мають три циліндричні ніжки, рівновіддалені між собою вздовж периметра їх дна. Висота ніжок сягає 5–6 см, а діаметр вінець – 18–25 см. Керамічна маса з якої був виготовлений цей вид посуду, практично не відрізняється від маси, з якої виготовлялися інші зразки посуду.

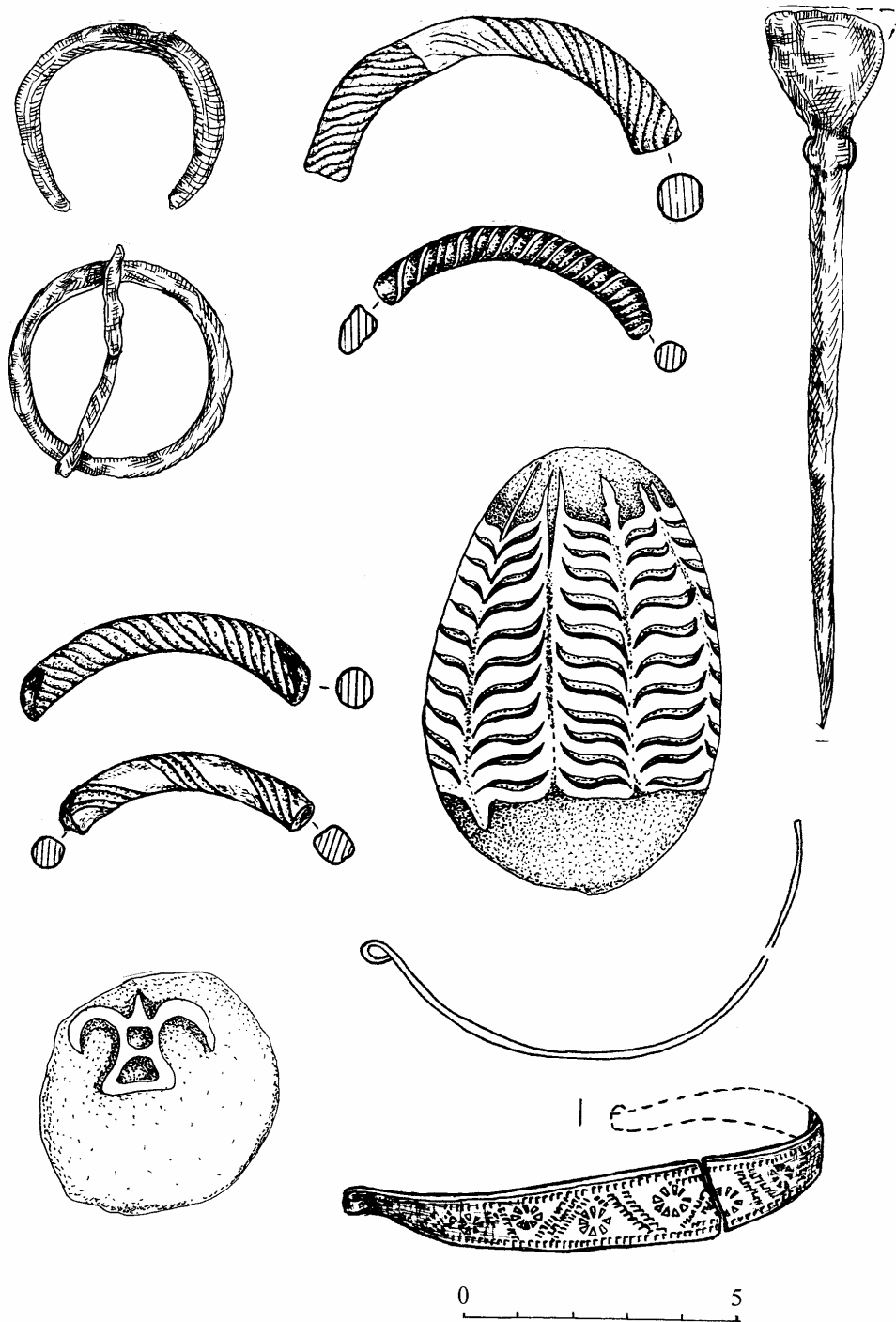

Рис. 9. Археологічний матеріал з розкопок в ур. Замок
 Fig. 9. Archaeological material from excavations in place Zamok

Серед виробів з глини трапляються накривки. Вони мають різний діаметр (від 4,5 до 18 см) та різну конфігурацію. Їх можна поділити на дві групи. Рівні з ледь випуклою доверху поверхнею та конічні. Верхню частину накривки завершує округла в плані циліндрична ручка, з'єднана з накривкою завуженою шийкою.

Поверхня окремих накривок прикрашена візним орнаментом у вигляді хвилястої лінії чи кількох концентричних кіл. З внутрішнього боку, вздовж периметра накривок трапляються або півкругле заглиблення, якими вони фіксувалися на поверхні заокругленого вінця, або ж прямокутний у профілі карнизик, якими накривки фіксувалися у внутрішній частині горловини, опираючись на закраїнку.

До числа рідкісних керамічних виробів слід віднести знахідки глиняних полив'яних писанок. На розкопаній площі їх знайдено три – дві писанки фрагментовані і одна ціла (рис. 9). Поверхня фрагментованих писанок покрита темно-зеленою поливою, поверх якої жовтою емаллю нанесено стилізований рослинний орнамент, що нагадує суцільні ряди фігурних дужочок. Писанка, що збереглася повністю, має довжину 4,5 см і ширину у найбільш опуклій частині – 3,0 см. Її поверхня покрита коричневою поливою, поверх якої зроблено розпис світло-жовтою емаллю у вигляді такого ж стилізованого рослинного орнаменту (рис. 9). Цей тип писанок називають ще київським [Петегірич, 1992, с. 52–53].

Вироби з глини представлені поодинокими фрагментами горшковидних кахлів. За даними стратиграфічних спостережень, технологією випалу та складом керамічної маси можна припустити, що вони існували і використовувались вже у середині XIII ст. Кахлі цього типу формувались у вигляді миски на гончарному крузі, після чого до них приєднували (переважно квадратної форми) трапецевидну конічну рамку. Найближчі аналоги таких кахель були виявлені П. Лінинським у с. П'ятничани Жидачівського району Львівської області. Дослідник справедливо вважає, що горшкова кахля виникла на наших землях уже на рубежі XII–XIII ст. [Лінинський, 1998, с. 10].

Другу за чисельністю групу знахідок становлять вироби зі заліза, що були виготовлені місцевими ковалями. Ця продукція представлена широким асортиментом предметів побуту, господарського призначення, зброєю, спорядженням вершника та коня. У культурному шарі також виявлені поодинокі шматки криці та залізного шлаку, що вказує на присутність ковальських майстерень безпосередньо на замчиську.

Найпоширенішими предметами побуту були ножі. Вони мали переважно невеликі розміри та вузькі видовжені вістря. З протилежного боку від ріжучої частини вони закінчувалися черенком, що кріпився у дерев'яну чи кістяну ручку. Серед знахідок також трапляються різноманітні ключі, замки та скоби до них (рис. 6).

Найбільш поширеними товаром серед предметів господарської діяльності були ковані цвяхи. Вони представлені різними величинами і у перетині, традиційно, мають прямокутну форму та таку ж прямокутну голівку. Серед інших залізних предметів трапляються скоби, костилі, обручі до бочок та дерев'яних відер, фрагменти кованих ланців та ін.

На особливе значення, що було відведене рибальству, вказують великі рибальські гачки для відлову великої риби та двозубі гаки, що використовувались при її в'яленні (рис. 6).

Колекцію залізних виробів доповнює озброєння. Найбільш чисельними знахідками є наконечники стріл лука та арбалета. За способом кріплення до стріли вони представлені двома типами: втульчаті та черешкові. За характером вістря поділяються на ромбоподібні, шилоподібні та двошипні. Серед озброєння викликають зацікавлення дві бойові сокири, знайдені у культурному шарі, та дружинний меч XII–XIII ст., який виявлено недалеко від ур. Замок у р. Стрий (рис. 7) [Корчинський, 1985, с. 268–270].

Велику колекцію знахідок становлять предмети озброєння та спорядження вершника і коня. Серед них фрагменти кольчуг, пластини легких панцирів, різного роду пряжки, підкови до чобіт, різноманітні типів острогів. Обладунок коня характеризують різні види вудил, фрагменти стремен, підпружні пряжки та підкови (рис. 8).

Про побут городян та високий рівень їх духовної культури засвідчують знахідки залізного та кістяного писал, бронзові завісики від книжок. Прикраси городянок представлені уламками скляних кручених браслетів, округлих в перетині. Вони виготовлені з кольорового скла переважно синього та голубого кольорів. Браслети з червоного скла, що прикрашені кольоровими емаллями, ймовірно мають візантійське походження. Привертає увагу бронзовий пластинчатий браслет зі завуженими та загнутими назовні кінцями. Його зовнішня поверхня

орнаментована насічками у вигляді стилізованого рослинного орнаменту (рис. 9). У культурному шарі XII–XIII ст. виявлено обрізки олов'яної бляхи та бронзові злитки.

Про широкі торгівельні зв'язки давнього Зудеча свідчать численні знахідки шиферних пряслиць, привезених з Овруча, уламки ранньосередньовічного кружального посуду, причорноморських амфор, фрагменти скляних браслетів та скляного посуду.

Підсумовуючи результати археологічних досліджень обох городищ в ур. Базиївка та Замок, можна зробити перші узагальнення.

Перша літописна згадка про Зудеч під 1164 р. припадає на час його найбільшого розквіту. У цей період співіснують обидва укріплені гради зі складною системою оборони та поселеннями відкритого типу.

Товща культурного шару та отримані у процесі досліджень багаті матеріали засвідчують активну господарську діяльність та культуру городян. Особливе значення відводилось військовій справі.

Провідну роль у ремісничій діяльності цього часу відігравало гончарство, на що вказує різноманіття типів кружального посуду та інших керамічних виробів XII–XIII ст., виявлених як на поверхні ґрунту, так і у культурному шарі.

Важливу роль у житті міста відігравало залізобудівне виробництво. Знахідки залізоплавильних шлаків та криці, вказують на особливе значення і роль ковальства. Це підтверджують численні залізні вироби, пов'язані зі щоденним побутом мешканців міста і села. Цілком можливо, що місцеві ковалі разом з теслярами виконували замовлення річкової гавані, ремонтували і можливо будували річкові судна.

Потужні земляні укріплення міста вимагали проведення постійного їх ремонту та відновлення. На діяльність теслярів вказують знахідки сокир, зубил, скобів, цвяхів та іншого інвентаря.

Численні знахідки різного виду зброї, предметів обладунку вершника і коня свідчать про значні замовлення у галузі зброярства.

На роботу ювелірів вказують знайдені у культурному шарі XII–XIII ст. пінцет, обрізки олов'яних пластин та бронзові злитки.

Помітну роль в економіці міста відігравала торгівля, як внутрішня, так і зовнішня. Свідченням цьому є білий каоліновий посуд, привезений до Зудеча, очевидно, із сусідньої Волині, рожеві шиферні пряслиця – продукт овруцьких майстрів, скляні різноколірні браслети, привезені з Києва. Про зовнішню торгівлю свідчать численні уламки причорноморських амфор, окремі типи скляних браслетів та фрагменти скляного посуду.

На поширення грамоти серед городян, вказують знахідки залізного та кістяного писал, бронзова завіса від книжки, гончарне клеймо на дні горщика у вигляді символу кириличної літери (рис. 9).

Жителі Зудеча і прилеглих до нього поселень окрім ремесел займалися також сільським господарством та промислами: полюванням, рибальством та ін. На користь цього твердження свідчать уламки кіс, серпів, кістяні наконечники стріл, рибальські гачки, гаки для в'ялення риби та наявний остеологічний матеріал.

Складна соціально-топографічна структура Зудеча, потужні земляні укріплення, виявлений широкий асортимент предметів матеріальної та духовної культури, властивих для міського населення, поширення ремесел, торгівлі підтверджує соціальний статус літописного Зудеча як ранньосередньовічного міста, що входило до числа важливих економічних, політичних та культурних центрів на заході Русі.

ЛІТЕРАТУРА

ПСРЛ 1962, М.

Крип'якевич І. П.

1984 Галицько-Волинське князівство. – К. – 173 с.

Корчинський О. М.

1984 Исследования на Львовщине // АО 1982 года. – М. – С. 279.

- 1985 Меч из летописного Удеча // СА. – № 1. – М. – С. 268 – 270.
1985а Раскопки в Жидачове // АО 1983 года. – М. – С. 295–296.
- Корчинський О. М.*
- 1984 Давньоруське городище в Жидачеві // Жовтень. – № 3 – Львів. – С. 135–136.
1986 Науковий звіт про археологічні дослідження городища літописного Зудеча та городища поблизу с. Стільське Миколаївського району Львівської області у 1986 р.
1994 Науковий звіт загону по дослідженню городищ Верхньодністрянської археологічної експедиції у 1993 році.
1998 Нові дані про великі городища у Верхньому Подністров'ї // Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. – Київ-Галич. – С. 78–82.
1999 Науковий звіт про підсумки досліджень постійно діючої Верхньодністрянської археологічної експедиції Інституту народознавства НАН України у 1998 році.
2001 Науковий звіт про підсумки досліджень постійно діючої Верхньодністрянської археологічної експедиції Інституту народознавства НАН України у 2000 році.
- Кучера М. П.*
- 1961 Кераміка древнього Пліснеська // Археологія. – Вип. 12. – С. 143 – 154.
- Лінинський П.*
- 1998 Повернення з небуття. Виникнення та розвиток рельєфної кахлі в Галичині. – 45 с.
- Малевская М. В.*
- 1974 Гончарная мастерская первой половины XI в. в древнем Галиче // Культура средневековой Руси. – Л. – С. 33 – 38.
- Мацкевой Л. Г.*
- 1988 Работы Прикарпатской и Львовской экспедиций // Археологические открытия 1986 года. – М. – С. 310–311.
- Петегирич В. М.*
- 1990 Червен // Археология Прикарпатья Вольни и Закарпатья. – К. – С. 131–133.
1992 Правічна Великодна писанка // Літопис Червоної Калини – Львів. – № 6–7. – С. 52–53.
- Ратич О.*
- 1957 Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей України. – К. – 95 с.
- Худащ М. Л.*
- 1995 Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. – К. – 361 с.
- Свешніков І. К.*
- 1976 Довідник з археології України (Львівська область) – К. – 95 с.
- Тимощук Б. О.*
- 1982 Давньоруська Буковина. – К. – 204 с.

Orest KORCHYNSKY

ZUDETCH

(brief result of archaeological researches)

This article is the first publication and the attempt of summarizing of material and localization of hillforts of one of the biggest early medieval towns of Galician-Volhynian land – Zudetch, on the basis of long-term archaeological researches accomplished by the author.